

Баъзе масъалаҳои муҳими филологияи тоҷик

Ҳанӯз аз замонҳои хеле қадим шаҳри Самарқанд яке аз марказҳои азими илму тамаддуни тоҷикон қарор ёфтааст. Садҳо бузургони самарқандиро ном бурдан мумкин аст, ки дар пешрафти адабиёти бадеии мо, дар ривочу равнақи илму тамаддун ва санъати халқамон саҳми бузурге гузоштаанд.

Дар айни замон дар Самарқанди бостонӣ, ки имсол мардумони пешқадами дунё 2500-солагии онро ҷашн мегиранд, як гурӯҳи калони адабиётшиносону забоншиносон зиндагӣ мекунанд ва бо асару мақолаҳои илмии худ филологияи тоҷикро беш аз пеш бойтар менамоянд.

Гувоҳи барҷастаи суҳанони мо «Масъалаҳои филологияи тоҷик» ном маҷмуаи мақолаҳои муаллимони Университети давлатии Самарқанд мебошад, ки дар охири соли 1967 ба тавассути нашриёти «Дониш»-и Душанбе ба таърифи расидааст.

Ин китоб аз ду қисм «Адабиётшиносӣ» ва «Забоншиносӣ», иборат буда, 16 мақоларо дарбар мегирад. Қисми якуми маҷмуа аз 11 мақола таркиб ёфтааст, ки дар онҳо масъалаҳои гуногуни таърихи адабиёти тоҷик ва қисман назария мавриди баҳс қарор гирифтаанд. Агар мақолаҳои «Ҷомӣ ва адабиёти ўзбек» (Б. Валихоҷаев ва Ш. Шукуров), “Мирзо Бедил дар бораи принципҳои эҷоди бадеӣ ва аҳамияти иҷтимоии адабиёт”, “Қайдҳои ҷудогона доир ба ҷиҳатҳои мушобеҳ ва ба ҳам наздики рубоиёти Хайёму Бедил” (Ш. Шукуров) ба ҷиҳатҳои гуногуни эҷодиёти Хайём, Ҷомӣ, Бедил барин бузургони адабиёти тоҷик баҳшида шуда бошанд, дар мақолаҳои “Ҳаҷв дар зарбулмасал” (Р. Муқимов) «Оид ба достони «Раъно ва

зебо»-и Мирӣ (Б. Валихоҷаев), «Баъзе хусусиятҳои тамоили прогрессивии муҳити адабии Самарқанд дар ибтидои асри XX ва Абдулкарим Сипандӣ» (С. Ҳалимов) омӯзиши масъалаҳои камомӯхташуда, чунончи эҷодиёти Гулханӣ, Мирӣ, Сипандӣ ва зарурияти таҳқиқи хусусиятҳои умдаи адабиёти аввалҳои асри мо ба миён гузошта шудаанд.

Мақолаҳои номбаршуда дар масъалаҳои аҳамияти мавзӯ, дараҷаи ҳалли он, қимати илмӣ ва ғайра яксон нестанд. Масалан, мақолаҳои Ш. Шукуров доир ба Бедил ва С. Ҳалимов «Баъзе хусусиятҳои тамоили прогрессивии муҳити адабии Самарқанд дар ибтидои асри XX» аз ҷиҳати мавзӯ ва дарбаргирии материалҳо хеле ҷолиби диққатанд, зеро ҳалли чунин масъалаҳо барои барқарор кардани таърихи адабиёт, омӯзиши назарияи адабиётмон ва эстетикаи он аҳамияти бағоят бузург касб мекунанд.

Ин мақолаҳо бозёфтҳо доранд, баъзе гиреҳу муаммоҳоро кушодаанд. Аммо ҳаминро бояд гуфт, ки дар қисме аз мақолаҳои мазкур ба ҳодисаҳои адабӣ баъзан сатҳӣ назар карда шудааст, ҳангоми баҳо додан ба ин ё он масъала мусоҳилакорӣ зухур ёфтааст. Масалан, Ш. Шукуров мегӯяд, ки “Бедил эҷоди бадеӣ, пешаи шеърсароиро аз вазифаҳои мушкилтарин ва муқаддастарин медонад”. Дар ин суҳан шубҳае нест. На танҳо Бедил, балки тамоми бузургони олами адаб барои покии шеър, барои мақоми баланди он дар зиндагӣ муборизаҳо бурдаанд. Муаллифи мақола сухани худро давом дода, фикри дурустро ифода менамояд, вале далели тамоман бечӯе меоварад: «Ҳар он шахсе, ки аз ӯҳдаи вазну қофия баромада метавонад, набояд ба саҳни адабиёт раҳ ёбад (дар тарзи ифода хато ҳаст – Р. М.). Ин аст, ки Бедил дар ҳақиқати назм ҷонсӯзӣ зоҳир намуда, аз он дар таассуф аст, ки саҳни адабиётро ашхоси нокасу номард помол кардааст:

“Афсӯс, ки сози салтанат шуд фосид,
Гардид матои дину давлат косид,
Назми Ҳиндустон кунун мунҳасир аст
Бар дайюсу лаиму ҳезу ҳосид”.

Чунон ки гуфтем, ин далел ба суҳанони боло гувоҳ шуда наметавонад. Чунин ҳолатро дар саҳифаҳои 21, 32, 40 ва ғайра низ мушоҳида менамоем. Ҳамин тариқа, аз далел болотар суҳан гуфтани беэътиборӣ дар ҳодисаҳои ҷузъӣ дар мақолаи «Абдулкарим Сипандӣ» низ ҷой дорад. Чунончи, С. Ҳалимов дар охири мақола нақлро меорад, ки гуё Сипандӣ ҳангоми бемориаш таърихи ғавти худро гуфтааст ва он байт ин аст:

«Як адаб аз солеҳот,
аз мо наёмад дар вуҷуд
Таърихи ғавтам Сипандӣ,
ҳотифи махфур гуфт».

Аммо муаллифи мақола моддаи таърихро шарҳу эзоҳ намедихад ва ҳақиқати онро ошкор наменамояд, ҳол он ки ин модда ба соли вафоти шоир (1909) мувофиқат намекунад.

Ба фикри мо, муаллиф моддаи таърихи мазкурро аз маъҳазӣ нахустин аз рӯи хатти арабӣ ғалат кӯчондааст. Вай бояд «...ҳотифе мағфур гуфт» шавад. Чунки шумораи ҳуруфоти калимаи «мағфур» ба ҳисоби абҷад санаи 1326 ҳиҷрӣ (мутобиқан соли 1908-1909 мелодӣ)-ро нишон медиҳад, ки ин ба мақсад мувофиқ аст. Дар ин ҳолат моддаи таърих аз калимаи «мағфур» ҳосил гардида, калимаҳои «ҳотифи махфур» ҳам аз ҷиҳати шумора ва ҳам аз ҷиҳати маъно нодуруст аст. Умуман махфур дар ин ҷо ба мазмуну фикре, ки дар назар дошта шудааст, рост намеояд. Аслаш ин мисраъ бояд ин тавр шавад: «таърихи ғавтам Сипандӣ, ҳотифе «мағфур гуфт». Дар

ин ҷо ибораи ҳотифе, ифодакунандаи фикр буда, ба маънои «нидокунандае» кор фармуда шудааст.

Чаҳор мақолаи боқимондаи қисмати аввали маҷмуа - «Мавқеи романи «Дохунда» дар инкишофи жанри романи таърихӣ дар адабиёти халқҳои Осиёи Миёна ва Қазоқистон» (Р. Муқимов), «Анъанаҳои ёддоштнависиҳои Максим Горький дар адабиёти советии тоҷик» (А. Қамаров), «Оҳангҳои умумии эҷодиёти Садриддин Айни ва Ҳамза Ҳакимзода Ниёзӣ» (И. Ғафуров), «Сотим Улуғзода - адабиётшинос» (Т. Абдуҷабборов) ба адабиёти советии тоҷик ва равобити адабӣ бахшида шудаанд. Мақолаҳои Р. Муқимов, А. Қамбаров ва Т. Абдуҷабборов чи аз ҷиҳати мавзӯ, чи аз хусуси дарбаргирии материалҳо ва чи аз нуқтаи назари доираи баҳс ва ҳалли он хубанд. Алаҳхусус Р. Муқимов мавқеи романи машҳури классики адабиёти Шарқ Садриддин Айни - «Дохунда»-ро дар ташаккул ва инкишофи умуман жанри роман ва махсусан романи таърихӣ халқҳои бародариӣ ҳамсоя дуруст ва дар асоси муҳокимаҳои пухтаи илмӣ муайян намудааст.

А. Қамаров ба анъанаи ёддоштнависиҳои тоҷик дахл намуда, жанри маъмули сафарнома ва қисматҳои муайяни тазкираҳоро низ ба он мансуб медонад, ки аини ҳақиқат аст. Аммо ба ин баъзе асарҳои муаррихони гузаштaro низ илова кардан лозим аст, зеро онҳо шомили лаҳзаҳои ёддошти буда, дар ин масъала аҳамияте доранд.

Дар қисмати «Забоншиносӣ»-и маҷмуа панҷ мақола ҷой дода шудааст, ки онҳо ба масъалаҳои гуногун, чунончи таърихи забон, синтаксис, лексикология, лаҳҷашиносӣ бахшида шудаанд. Мақолаҳои С. Аслиддинов - «Мулоҳизаҳо оид ба алокаи вобастагӣ», Л. Назарова «Ибораҳои феълӣ дар забони адабии ҳозираи тоҷик», Ю. Авалиани ва Ҷ. Мирсаидов «Дар бораи фарқи муродифот ва

вариантҳои ибораҳои фразеологӣ», В. Қосимов - «Пешоянд ва пасояндҳои шеваи тоҷикони Ғориш» ба қимати муайяне соҳибмебошанд.

Алалхусус мақолаи Р. Эгамбердиев - «Назаре ба забон ва услуби асари Восифӣ «Бадоеъ-ул-вақоеъ» ҳам аз ҷиҳати мавзӯ, ҳам аз сабки таълиф ҷолиби диққат аст. Муаллиф ҳангоми таҳлили ин намунаи барҷастаи насри классикӣ аз анъанаи таҳлили хушки забоншиносӣ даст кашида, онро яққол бо услуб ва дигар масъалаҳои филологӣ аз назар мегузаронад, ки ин рафтор шоистаи таҳсин аст.

Р. Эгамбердиев аввалин таърихи қадимаи насри тоҷику форсро хотиррасон намуда, сипас ба нишондоди хусусиятҳои услубӣ ва бадеии «Бадоеъ-ул-вақоеъ» мегузарад.

Муаллифи мақола хеле дуруст таъкид кардааст: «Адабиёти классикии тоҷик, агарчи бо назми беназираш шӯҳрати ҷаҳонӣ пайдо кардааст, вале дар давоми инкишофи таърихӣ худ як қатор осори мансури баландсанъат низ офаридааст, ки қимату аҳамияти он аз назмаш чандон кам нест.

Вале, азбаски муаллиф дар ҷои танг ба бисёр масъалаҳои ба ҳам марбут ва номарбут дахл намудааст, баъзе нусаҳаҳои ва нуқсонҳо дар мақола роҳ ёфтаанд. Чунончи, ӯ навиштааст: «Кашол додани маъно ба воситаи калима ва ҷумлаҳои зиёд, бо ибораҳои печ дар печ ва бо калимаҳои зиёди арабӣ оро додани баён (?) на фақат дар асарҳои бадеӣ, балки дар осори илмӣ таърихӣ мавқеи муайяне пайдо кард. Он ҳама сифатҳои насри мутакаллифона на дар насри бадеӣ, балки пеш аз ҳама дар осори таърихшиносии дарборӣ, мукотиботи расмӣ, дебоҷаҳои китобҳо ва қисман асарҳои бадеӣ хос буданд. Муаллифи мақола дар “Бадоеъ-ул-вақоеъ” бисёр овардашудани калимаҳои арабӣ”-ро аз “рӯи талаби услуби анъанавӣ он

замон» медонад, лекин чигунагии ҳамон услуби анъанавӣ ва тақозои замон ногуфта мондааст. Инчунин ҷои бештар истеъмол шудани калимаву ибораҳои арабӣ, суханпардозиву ибораороиҳои хушк нишон дода нашудааст, сабабҳои аслии ва моҳияти ҷунин лаҳзаҳо норавшан мондааст. Ҳангоми васфи шахсони алоҳида, ҳокимон дар аснои тавсифи базму маҷлисҳои шоҳона ва монанди инҳо суханони Восифӣ (ва ҳамаи адибону муаррихони тоинқилобӣ) тумтароқ, муғлақ ва ғайрисамимӣ мешаванд, ки ин сабаби маълуми реалии дорад.

Муаллифи мақола дар “Бадоеъ-ул-вақоеъ” мақоми санъатҳои бадеӣ, аз ҷумла сачъро дуруст таъкид кардааст ва якчанд мисолҳо ҳам овардааст. Аммо баъзе намунаҳои Р. Эгамбердиев далели комил шуда наметавонанд: масалан: “... Дар ватан ҳар (дар асл: ба ҳар Р. М.) кучо, ки мерафтам, қарзхоҳ монанди соя сар дар пои ман ниҳода (дар асл: ниҳода буда – Р. М.) ва ҳар кучо, ки (дар асл: “ки” нест – Р. М.) менишастам, чун бахти сиёҳ пеши ман ситора ташаддид менамуд. Дар ин порча санъати сачъ вучуд надорад. Инчунин мавқеъ ва моҳияти услубию эстетикӣ ҷунин санъатҳои бадеӣ дар мақола кушода нашудаанд.

Ҳангоми зикри ягон ҳодисаи адабӣ ва ё баҳо додан ба он бедикқатию саҳлангорӣ содир намудан зарарҳои калон дорад. Ҷунончи, рафиқ Эгамбердиев дар ин суханонаш ба ду хатои маҳз роҳ додааст. Яке аз хусусиятҳои барҷастаи насри пешазинқилобӣ ва аз он ҷумла “Бадоеъ-ул-вақоеъ”, – мегӯяд ӯ, – дар назму наср як хел кор фармудани воситаҳои (?) бадеӣ: ташбеҳ, истиора, киноя, муболиға ва монанди инҳо мебошад (!!!), ки ин ҳолат бештар ба пурпечу тоб шудани тарзи баён ва мавҳум (!!!) шудани фикр сабаб мешавад”. Дар назму наср як хел истеъмол шудани санъатҳои бадеӣ хусусияти барҷастаи насри мо набуд. Инчунин, агар ташбеҳ, киноя, истиора... сабаби мавҳум шудани фикр мегаштанд, Саъдӣ, Убайди

Зоконӣ, Чомӣ, Восифӣ, Хоҷа Самандар ва даҳҳо дигар носирони забардаст аз чунин санъатҳо комилан даст мекашиданд.

Чунин саҳлангорӣ дар таснифоти ибораҳои фразеологӣ низ дида мешаванд, ки қайду шарт кардани он ин ҷо гунҷоиш ва ҳоҷат надорад.

Бояд хотирнишон кард, “Бадоеъ-ул-вақоеъ” услубан сар то охир яксон нест. Он бобҳое, ки то ба дарбор афтодани Восифӣ таълиф ёфтаанд, бо забони нисбатан соддаву таъсирбахш ва самимона навишта шудаанд, аммо қисмате, ки баъди ба дарбор кашида шудани муаллиф ба вучуд омадаанду зикру авсофи шоҳ, маҷлисҳои ӯро дарбар мегирад, суҳанони хушку пурдабада, камарзишу ғайрисамимӣ мегарданд...

Ба фикри мо, тадқиқоти аксари мақолаҳои маҷмуа ва махсусан мақолаи Р. Эгамбердиев комилан ба охир нарасидааст ва масъалаҳои пеш гузошташуда алҳол пурра омӯхта нашудаанд. Бинобар ин, хоҳишу орзуи мо ин, ки омӯзишҳо бомуваффақият анҷом ёбанд ва минбаъд натиҷаҳо ҳартарафа пухтаю солим дастраси хонандагон гарданд.

Р. МУСУЛМОНҚУЛОВ

номзади илмҳои филологӣ